

СУШТУҢ ЧОНУ ШУПТУ ҮНГЕН

Эрткен дыштанар хунерини бирээинде Би-Хемде суш суурун чону уагт шеф ажылыче бир демниг үнгөн.

Херектиң ужуру чүл дээрке кыш келген, чамдык ажылдар чедир кылдырмаан болган, ынтангаш хаарып

келген соок манапас болгай, бүгү ажылдарың нинти куш-биле кылыр деп сал-бырың ууртулгазын ийит-пирээң, ону сушычулар деткээң.

Сут-бараан фермазынга пенсионерлер, школялар, саанчылар, кадарчылар

ажылдаан. Олар чедир кылдырмаан бүгү ажылдарың кылганнар. Шефчилер коллективин школа директору Л. Б. Маады уурткан.

Машина-трактор мастер-скаязын механизаторлары — 18 киши. Беграде кыштагының 3 камааның

кырын дуглаан, база-ла чымылгаашкын ажылын кылган, чугайлаан. Уруг-лар садкың ажылдактыла-ры садик эргелекчи З. С. Ондарын ууртулгазы-би-ле төрүүр хой кажаазын эки чымылгаан.

Сөөлү үеде утундуруп бар чыдар бо шеф ажы-лынга сушычулар улуг кү-

зеддиң-биле киришкенер. Анаа ажылдап келгенер кисточка, чугайын, септе-ге кылыр дээрнер кадаан, масказын, хуураң ап алгаш кээп турганнар.

Бо ажыл келген кышты чүгээр эрттиреринге идиг болуру чугаажок.

Тунгар-оол МОНГУШ, Салбыр эргелекчи.

«ШЫН»-92

«ШЫН» СОЛУННУҢ 1992 ЧЫЛДА ЧАГЫДЫЛГАЗЫН УЗАТКАН.

«ШЫН» СОЛУН НЕДЕЛЯДА 5 КАТАП ҮНЕР.

ЧЫЛДА ӨРТЭЭ 25 РУБЛЬ 10 КӨПЕК.

6 АЙДА ӨРТЭЭ 12 РУБЛЬ 55 КӨПЕК.

СОЛУННУҢ ЧАГЫДЫЛГАЗЫ БО ЧЫЛДЫҢ ДЕКАБРЬ

15-ТЕ ДООСТУР.

Республиканың нийтисел-политиктиг солуну

1925 ЧЫЛДА
үндөүлөттүгөн

ШЫН

№ 194 (14694)

1991 чылдың ноябрь 16, суббота

● Салыр өртээ 20 көп.

БОЛУУШКУННАР, ФАКТЫЛАР, МЕДЭЭЛЕР

Күрүне чөвүлелин хуралы Ново-Огаревога ноябрь 14-те 8 шак дургу-зунда үргүлчүлөөн болгаш дыма орай-тай бергенде доозулган. Анаа чурттун амыдыралыңа эн чугула айтырыглар-ны чугаалажып көргөн.

Суверенниг Күрүлелериниң Эвилели (СКЭ) тургусту-нар бе деп кол айтырыгы Күрүне чөвүлелин хура-лыга оок киржикчилер чугаалажып көргөн. Суверен-ниг Күрүлелериниң Эвилели тургустунар деп, Күрүне чө-вүлелин нелигүн бүрүзү хурал сөөлүндө парлага конференциязынга медеглээң. СКЭ болза конфедерация болур.

РСФСР-нин Дээди Сөвединин Рес-публика Сөвединин хуралы Н. Т. Ря-бовтун даргалаашкыны-биле ноябрь 14-те болган. Чамдык хоойлу төлөвилел-дерин анаа чугаалажып көргөн.

«Бойдушту камгалаар дугайында» РСФСР-нин Хоойлу төлөвилелин РСФСР-нин Дээ-ди Сөвединин Экология болгаш бойду курлавырларын чөп ажыглаар айтырыглар талазы-биле комитетинин даргазы В. П. Ворфоломеев хуралга кирип келген бол-гаш тайылбырлаан. Улус депутаттары ол документини баштайгы номчулгазы-биле хүлээп алган.

«Прибалтика республикаларындан совет шериглерни планныг үндүрери чоокку үеде боттанмас» деп, ССРЭ-нин Камгала министрствозунун төлөөлек-чизи ол ведомствонун парлага төвүн-ге чыылган журналистерге дынаткан. ССРЭ чазаанын болгаш Прибалтика рес-публикаларынын чазактарынын аразынга чугаалажышкыннарнын түннелинде со-вет шериглерни ол девискээрден үндүр-дугайында айтырыг шиптирлеттинген ту-руп болур деп, төлөөлекчи немен чугаалаан.

Республиканың көдээ ажил-агыйында кризистиг берге байдалды экижи-деринин чаа оралдажышкынын Кыргыз-станнын президентизи Аскар Акаев кылган.

Тараачын ажил-агыйларны тургузарынга чоокку үеде бүдүн чартык миллион гек-тардан эвээш эвес чернин фондузун белет-кээр дугайында Кыргызстан Республиканың президентизинин чаа Чарлында айткан. Орулгалы 15 хуудан эвээш колхозтардан болгаш совхозтардан черни алгаш, тараа-чын ажил-агыйлар тургузарынын фонду-зунче шилчедир. Бүгү назыла элээр черни тараачыннарга конкурс ёзугаар дамчыдып бээр.

БИСТИҢ РЕСПУБЛИКАНЫҢ НЕДЕЛАЗЫ

Республиканың ийи хоо-чун солуннарының кайсы-рылгазы кылдыр үнүп эг-дөөн республикада бир дугаар неделя санында үнер сет-күлдүк баштайгы алды но-мери чырыкче үнгөн. Орус дылда ону «7 днй Тувы», тыва дылда «Эрткен 7 хо-нукарда» дээр, ону журналистер орус база тыва дылдарга белеткел үн-дүрүп турар.

Неделя санында үнер сет-күл чүгө бистин республи-каның девискээринде — хоорайлардан болгаш район-нардан материалдар чүгө-лөр. Оң кадында — ийи кезин районнардан бооп ту-руп. Дараадагы номер бурзуз кайы-бир райондан алдынган эң колдаан мате-риал-биле айттынар: Мөң-гүн-Тайгадан азы Тонкудан, Чаданан азы Самгалдан, Эрдандан азы Туран-дан... Ол сеткүүлге ажыл-дап турар материалга чүгө ол тодаргай районну эвес, а харын бүгү республика-нын чонун дүндүрүп турар эң чидиг айтырыгы шилч-алыр. Ону ыңчаар кылып турарынын чылдагааны дээрде ол чидиг айтырыг-ны шиптирлээринге дөмөк болуру, республиканың амы-дыралын экижидеринге сал-гаш чедирери дир.

«Эрткен 7 хонукарда» сеткүлдүк коллектив

Улуг-Хем кыдында хеп чуур чер бар. Пехтерде де-ригелерлиг. Чоорганнар болгаш кылын-даа хептер чуур машиналар хой. Анаа Кызылдың бүдүрүлгелеринин, албан, организацияларының, хуу улустун-даа берген хеп-терин чугташ, кылдыр баскан, берип турар.

ЧУРУКТА: ол ажылга мергежээн ажылчын Надежда Федорова Зябикова ак чоорганнарын чугташ, курга-дыр, ону кылдыр базар ажылдыг. Оң кады ажыл-даар эш-өөрү планныг даалгалары айлар санында ажыр

күүседип, макталгаларга киргилээн. Оң боду база бү-дүрүлгениң шалымчызынга санадыл турар.

Ол хеп чуур коллективниң ажыл-ижи черле шуудааш-кыныг. Бир айда олар 50-60 тонна чедир хептерин чүп, ээлеринге хүлээдир. Кызылдың улуг-улуг улет-пур, бүдүрүлгелеринин берген хирлиг, үстүг кара халат-тарын, оон өске-даа хептерин олар чуурлар. Республика эмнелелери база орун-дөжөк шыгыларын эидере эккээр. Хепти баштай порошоктап чуур, оон дарсазында сода-дыг холуксаажы кийрер. Оон түннелинде ак чоорганнар чап-чаа, аккыр кылдыр үнүп кээр.

Кызыл хоорайың ийи дугаар ортумак школазының эге класстарында уругларын башкылар, эртем-биликте өөредип турар башкыларда ажылынга кончуг кызымак башкылар бар. Оон бирээинге (чурукта) Чодураа Са-рыг-оолов Туматты онзаан дөмдөгээрин чугула. Ол ийиги классты башкылар турар.

Кызылда башкы үчилчезин дооскаш, ажылдап ту-ра, бот-өөредилге-биле Кызылдың педагогика институту-нун дөртүк курсуңда өөринип турар. Охемчик ОНДАРНЫҢ фотолары.

КУЛЬТУРА: кышка белеткелди хынап тур бис

МАКТААР ДЭЭРГЕ МАКТАЛ ЧЕТПЕС, БАКТААР ДЭЭРГЕ БАЗА ЭПЧОК

Культура ажылдакчыларының республика чөвүле-нин тургузуучу хуралы эртин турда, Танды район Сөв-единиң күсөөмүнүн культура кылдызын бир ажылдак-чызы районда культура албан черлериниң кышка белет-келгенин багай чоруп турарын, чамдык клубтарың одалга системаны эрткен чылын-на үрелген, ан-даа кылдырмаан дээрин шүгүмчүлээн. Ол районда культура одагалары кышка белет дээрин тодарал-ды-биле Тываның телевидение болгаш радиодакыдыла талазы-биле күрүне комитетинин болгаш «ШЫН» солун редакциязының катмышкан бригадасы Танды районнуң чамдык культура бажыңнарынга чораян.

Танды районнуң чер-чер-де культура бажыңнарын-да, клубтарда, кызыл-бу-лушарда, хөй-инити орга-низацияларында бот-ты-вынтыр уран чүдүлүн кол-лективтери, ырынын, тан-цанын, хогжумун, сыгыт, хөмөйиниң ансамбльдери тургустунулаан. Ол ышка-чамдык культура одалга-рында дайыннып болгаш күш-ажылдың хоочуннары, рынок үезинин муракчы-лары-биле ууражыгалаар, найыралга, интернациона-лизме тураскааткан кежээ-лер, аңгы-аңгы нация улус-тарын чечен чогаалдары-га номчула конференция-лары, солун, акыттыг оло-тогладар, ханы утка-шы-нартыг, байлак програм-малыг концерттер, дискотека-лар, видео болгаш кино көргүзүлгелери доктаамал бо-луп эрттип турары культу-ра ажылдакчыларының чай-кызыг чок, чымчытыг ажылдарын баштыкп турар. Ол эки.

Кышка белеткелди баш удур чорудуп, оттулар чүдү-лери экиеп ап, чурттагыч чоннуу культуруг дашта нылгазын бедик дешелге тургузар дээш чүгээр ажылдарын Хову-Аксы Кызылду ордузун, Элегес-Балгазын, Бай-Хаак культу-ра бажыңнары чуртуктаан. Ынчалза-даа септелге ажыл-дарын колдуунда культу-ра одагаларын ажылдакчы-ларын, ажылдакчыларын, эртем-билиг кылган. Рынокче шипчелге эгелээн болгаш ча-мдык ажыл-агыйлар ба-лашкында тураа культу-ра бажыңнары херекке албас, септелге үезинде дула кат-пас, ордуга чок черлер дээш

экономиказынче шилчилге үезинде, оон-моон диленип, совхозтан үүрмек чүдүл-дери кылырға дуза дилеп, үе эрттирген херээ чок дээрин билгеш, боттарыла кылып алганнары ол.

Тока аттыг совхозтун ди-ректору Валентин Ооржак хире-шаа-биле Кызылду ба-жыңнага дузалажып турар. Амгы хүнерде 5 тонна ажыг хөмүр-дашты база ду-журтуп берген. Оон аңгыда одалга-чылыг дамчыдар чер-де ийи пеканын бирээни барык үредик. Ону база да-рый кылдырып бээрин аазаан. Кызылду бажың-нын директору Адыгжы Оюн 750 рубль өртөктүг үн улгаттырар хөгжүм хе-рекселерин сандып үн турар, оон өртөөн кым төлөөрү деп айттырар ам-даа шип-тирлеттингизин. Совхоз бо чылын дуза кылдыр 5 муң рубльди культура одалга-рынга берген. Ынчалза-даа оон-биле сандып алыр культу-ра бажыңнары салдыларда чок. Ынчангаш хайларан 3 муң рубль «агаарда» чыгып-шаан. Кандыг-чүд-даа болза совхоз шаа-биле дузалап турар дээрн билдингир иш-кайыл. Оон-биле кады Кызылду бажыңнын ажыл-дакчылары суурга культу-ра одалга баш суугаанын барымдаалажып, уруг-улус-тун даштанылга кезээрин эрттирер болал турар. Клуб-ту кышка белеткелди ажыр-бас чогуу ажылы база муң-не чүгээр.

Межегейде ССРЭ-нин 50 чылы аттыг совхозта Кы-зылду бажыңнын директо-рунда Кызылдың уран чүдү үчилчезинин доозукчузу,

амгы үеде Улан-Удэде куль-тура институтунуң үшкү ку-руунда бот-өөредилге-биле өөредип турар Ирина Мон-геш, уран чүдү ууртукчу-зунда арга-дуржулгалыг, таланттыг Владимир Се-ден-Доржу ажылдап турар.

Культура бажыңны кышка белет эвес, байдал дү-рөңчиг, Кызылду одааның одалга системаны эрткен чылын-на дооскаш, хоолай-дары чаралып калгылаан. Бүдүн чыл дургузунда ону кылып чадашкан, шалала-рын тура соккулап каан, ойбандыкыч апарган тур-бушаан. Ол ажылдың кыл-дырмаастаанынын кол чыл-дагыны совхоз директорла-рынын уада-дараа солчуп турганында. Кызылду ба-жыңнын ажылдакчылары-нын барбаан четпөөн чер-лери, бакылааан экижте-рин-даа чок, олары чүгө аазаар. Кызылду кылды-зын эргелекчи Виктор Мартый-оол, Межегей көдээ Сөвединиң даргазы Навел Усков, ССРЭ-нин 50 чылы аттыг совхозтун директору Сергей Седен-оол оларын эки аазаашкынырынга чеже тодар боор, культура ода-аның ажылдакчылары рес-публиканың ууртукчула-рынче дилеп-билдиришкени-нерин уада-дараа чорутку-лаан. Ол түннелиг болган.

Тыва Республиканың Ми-нистрлер Чөвүлели совхоз-ка Кызылду бажыңнын да-рый септелдип бээр-биле 120 аныг муң рубльди бер-ген. Ам ону кылдыртып гуснай бригада тывалас-таан турупкан. Республи-каның Агроулетпур эвиле-линин монтажниктер, сан-техниктер бригадасы келир дөндөн бээр хүнери солчуп эрттир-ле турар. Олар сууг, үк-череде ажыл-агыйын байдалы сандарга, сан-хө-тааны-биле кошкан. Сов-хоз директору Сергей Се-ден-оол культура ажылы-га хандыкшылыг, боду бот-тыгыныг артист кижи-дейсирер аарып турар. Ди-ректор анаа оббанд, ол-бо черлерден тизгенип кылып турар. Оода-ла Чаа чыл

байырлалын Кызылду ба-жыңыга эрттирер ддан иде-гел-биле суурнуң чуртак-чылары манарышаан.

Амгы үеде Кызылду бажыңында кандыг-даа ажыл чорбайн тур. Кинону безин соок клубка дола-до-ла көрүп турдывус. Ам ол болбастаан. Кызылду анык-дакчылары ол-бо дарга-лардан ийеге халчыл-ла турар, оон чүд-даа бүтпес. Ажы-лыг чугаалаарга, бүдүн суурда культура ажылы соксаан. Ында экеп каан хоолайлар, өске-даа матери-алдар «эстип» эгелээн. Оон ылай баян ойнаар кыжы-вис база чок. Бо хире сандар-гай апарган клубка дузала-жыр ийги тываласкыны ол-дур ийин. Кино, оон-тогла-ча, чокка канчип чурттаары, рынок экономиказы дээш чүгө-даа сагыш салбаска болур чүве бе? — деп, Ме-жегей суурга уругларын уран чүдү школазынын ди-ректору Чечек Оюн хомуда-лын биске ыңчаар илерет-кен. Оң чугаазын суурнуң чамдык чурттагычылары ба-за бүдүн дегинир чораян.

Танды район Сөвединиң эрге-лекчи Виктор Васильевич Мартый-оол ужурашкан, чамдык культура одалга-ры-н кышка белет эвезин даштадып, кандыг хенчег-лер ап турганын сонугаан бис. Оон харызыс бо: — Тандыла суур бүрү-зүнде культура бажыңнары, клубтар бар. Оларын на-палат септелгезинин дуга-йында айтырыгларын бай-чүсөөмүнү хуралдарынга частан бээр 4 уада тургус-кан, чугаалашкан. Ынчалза-даа түннел эрткен чылын девискеринден чыгыс болган. Кызылду совхозтары ба-лашкында суугаар болгаш, Олар колдуунда 60 чылда-ла түтүтүлгөн болгаш чылы-дылга системанын хоо-лайлары ирп, үрелдизин. Капитал септелге кылбайн келгенден батказынын көдээ Кызылду бажыңнын одалга системаны эрткен чылын үрелген. Бо чылын «Номчунуң» хөтөчү совхозтун дирекциясы 90

муң рубль-биле ол септе-дип кылдырткан. Капитал септелге кылыр-биле бо чылын культура кылды-зы 20 муң рубльди культу-ра одалга-рынга чарыгдан-шаавыс ыдыг улус-тур-бис. Ону безин чамдык чер-лер четче ажылдап шыда-ваан.

Межегей көдээ Кызылду бажыңны кышка белет эвез дээринер шын. Тыва Рес-публиканың Министрлер Чөвүлели чоокта чаа 120 муң ажыг рубльди ССРЭ-нин 50 чылы аттыг совхоз-ка шилчидип берген. Ону кылыр-биле республика-нын Агроулетпур эвилелин-де келир дээр бригаданы манап турар бердивис. Кызылду черлеринде одал-га хергелээр хөмүр-лаш-ты, ылышты эвээш-биче-даа бол дүжүргөн. Ынчалза-даа транспорт айтырыгы база бергенде турар, бо талазы-биле дуза көргүзөр органи-зациялар эвээжээң. Чамдык четкестер бар-даа болза, ра-йонда культура одалга-ры кышка шаа-була белетке-нген деп болур.

Танды — республикада улуг районнарын бирээни. Ында ийиги-биле культу-ра албан черлеринин хөй ке-зин амдымында кышка белет-келге хевирлиг. Чогуу соок дызый бээрге, та кан-дыг чүве. Районнуң культу-ра кылдызы Бай-Хаакта ком-сомол райкомунга хамаар-жыр турган «Аныктар тө-вүн», «Тыва кобальт» ком-бинатта Хову-Аксы Кызыл-ду ордузун бодунун балан-сызынга алыр дугайында шиптирлериң хүлээн алыр деп турар. Ажыл улам көнү-сүр. Ынчалза-даа кыштын чымыкылаа соогу дүжүп ке-дирге, оттулар чүдү-биле чамдык культура одалга-ры бергенде, одалга системанын доккуп ол болур.

Калдар МОНГУШ — Ты-ва радионун улуг реда-тору. Салыг-оол КУУЛАР — «ШЫН» солунун кылдыс эргелекчи.

ООР-СУККА УДУР КҮШТҮГ ХООЙЛУ БИСКЕ ХЕРЕК

Интервью

Кышка чып белеткен алып ой келген. Ооң-беле чергелештир уугу дуогул мал оорларын кочуг хөдөлөр уези база бо. Садыг-магистинерия дегендер курулган бо берге уезде оор-сук мырнай шыккары турар болу берген. Чүңү кичаарыл? Мал оорларын канча камгалаарыл? Бо талаз-бике Министрлер Кеңешинин административтик органдар кылдынып начальниги В. К. Даржаа-ныч бодаларын кочучуларга чедир бодайдыр жеп. Ол боду юрист эртемниг. 1990 чылда «Моделек Туны» сууга Тыванын эртен төөгүзүгге хамаарыштыр бир азын көрүштү, шынчелтик солун бодаларын чуталаан кичи.

— Вячеслав Кууларович, мал-маган оорлашынын ханы чылдаганынын түдөй көрү турар силер? — Ооң чылдаганынын элзэн каш. Бирезде, ол көпкүн тываларнын амыдырал-чуртталганынын төөгүлүг байдалдарында, чакылда-рында, малдын кичиник амыдыралынын оор-хевиринде. Ийде, өңүдөн аны-гылашканын бөлүк чылдаганын, чижээ, өңү кичиник элзэн болганда, аааа тоомча чок хамаарылга хевирлеттинген. Ынчанга мал-маганын камчыдаар, камаарлар, будааарынын байдалдары мырнай чакыл хевирлет апарган (эр малды кыс малга, улуг малды бичиктиге оорнары дээн ышак). Ооң түнелин, де ак сеткилдиг ажалдарын-нык иштин күзели чок калган. Малды арагаа бе-зин орнай бериптерин таварыгалар турган.

А албан-хүлээлелиг тус-кай эртемниг малды ма-гаарынын им-демдэн, та-мызын кылдыртар, бо ажалды контрольдаар ужурут. Ынчалдаа ону органи-заастааны дыка багай. Бир эвес малды кадарчынын хуу эргезинге шилдиги бээр болза, ыччан бо ажал-га чурум туруп болуу. Ыччан им-демден салырына малдын боду сонургалдыг апар. Малдын удеу чүгө ыччан эки организаастат-тын болуу.

Бир эвес меге-шмы-рак алышкылар малды де-нежип тудар болза, оларже оорлар халдаарында аны-биле коргарлар. Ийде, тус төрөл бөлүктү тамазы ба-за камгала болуу. Малды хүлээп алырынын, дукаары-нын, ымай-бээр шымчедир-нин үчүдү күнелтир.

Шаянда болза арбан алыш биле тускай тама-лыг турган болуу. Чиген малды бир арбанче кичир илест келгенде, ол мал дээн ха-рыскага бүрүн-биле олар-банга дүжөр. Ол арбан ону бодундан үндүр иста-рыккы азы шуут тын бээр.

Төрөл улус кадарчы ы-тарны тудуп элзээр, он-чезектиг апар. Оорларга удууларынын күштүг ар-галары тыптыр. Ынчан кээр, копка улус мал тутпастай бээр. оор-сукка удууларынын шылдарт кү-штүг артып каар.

— Че харын, оор-сукка удууларынын мал-чачынын боттарынын кы-рыкче чууу каапар джик бис. А ыччаага милиция чүңү канчаарыл?

— Милиция база оор-сук-биле демисерип апар. Ынчалдаа амыг уезде ке-херек үлгүленишкени кал-дык байдал ажалдакчы-ларын көлзө чердеге док-таамал турарын болгаш малчанын-биле үргүчү харызажырын негээр.

— Милиция мал оорунга күш четтикес-тир. Ам-ыччаага черле чүңү канча-арыл? Оордан качап кама-лаарыл?

— Бо талазы-биле би-роде, арат ажал-агынын сайырлар. Араттар катты-жылганын калдык-бир хев-ирин (чижээ, кооператив, ассоциация джээ, канчаар-даа адалдык болуу) тургуза-рыр чүгүлө. Ол катты-жылганын хүлээлелери калдык-даа бооп болуу, чижээ, аш-чөм, суг болгаш

солун чедирлелги, арга-дурулга тарадыр джээ, ооң-биле чергелештир мал-чачынын оор-суктан кам-галаар. Мал оорларын камгалаарда, америк шериф хевирлиг кичилерин тускай-лаар (азы бот-камгаладык отряды, хуу детектив—кан-чаар алаар айын тыплас-тыр мен). Кол-лаа чүе—ыл-дыг улусту тускайлап туду-рына араттар боттары со-нуургалдыг болуу. Олар корум-чурум тударына ду-алажыр. Оон аныгда бот-хуу камгаладык хевирлери

Ийде, ажал-биле үптө-ри болгаш дээрбээр. Ма-гистинер азы ажалыг кел-ген, корутуу тургаш, мал-ды чүдүрү апарар.

Уште, чакыт үптелге. Оор келген, малды оорна-ры негээр. Малча «де-мей-ле» сорлап апарар джээ, оор ажал бодунуу малын орнай бериптер.

Дертте, казат үезинде малдарын холуп каапар. Оон маргыкып тургаш, бо-дунга хөйну апарар.

Эзон малын танып каа-пар, оорларын хол «өтү» — мал азып келген, азы ону асык ойлдып кел-ген деп чылдантаар.

— Мал оорларынга ха-маарыштыр хойлуларда калдык кеземче чүддери тускайлаттынар?

— Мал оорларынга ха-маарыштыр шүтт-ла тускай-латтынар статия жок. Ол Кеземче херезинг оор-сук-үптелге, дээрбээршик деп чүддери калдык-бир хев-ирин (чижээ, кооператив, ассоциация джээ, канчаар-даа адалдык болуу) тургуза-рыр чүгүлө. Ол катты-жылганын хүлээлелери калдык-даа бооп болуу, чижээ, аш-чөм, суг болгаш

— Мал оорларынга ха-маарыштыр шүтт-ла тускай-латтынар статия жок. Ол Кеземче херезинг оор-сук-үптелге, дээрбээршик деп чүддери калдык-бир хев-ирин (чижээ, кооператив, ассоциация джээ, канчаар-даа адалдык болуу) тургуза-рыр чүгүлө. Ол катты-жылганын хүлээлелери калдык-даа бооп болуу, чижээ, аш-чөм, суг болгаш

— Мал оорларынга ха-маарыштыр шүтт-ла тускай-латтынар статия жок. Ол Кеземче херезинг оор-сук-үптелге, дээрбээршик деп чүддери калдык-бир хев-ирин (чижээ, кооператив, ассоциация джээ, канчаар-даа адалдык болуу) тургуза-рыр чүгүлө. Ол катты-жылганын хүлээлелери калдык-даа бооп болуу, чижээ, аш-чөм, суг болгаш

даа хевирлерин калбаа-биле ажалгаары чөптү, чижээ, торгаалды улгатырар, хев-регизин хавыры болгаш оон-даа еске.

— Тоогу талазы-биле со-нуургалдыг болганында, шаанда Тывага мал оорла-рын кезедиринг калдык хевирлери турганга деп айттыгы салбайн барын шылдас-тыр мен, Вячеслав Кууларович.

— Ынчан мийдиг прин-цип турган-дыр, оорланг малдын кичир арбанга азы аалга келген болза, ол дуга-йында эрге-чагырганын тө-лөзүнө чүгө дыналып каар. Ис кирген болза-ла, бүгү харыскага ол арбанга азы сугуа дүжөр. Канчап-чооп-даа чыткаш, малды тып бээр ийке (азы орун тур-гузар), чок болза, изин үн-дүр истаар. Ийде, негезме-нин тускай хевирлери. Оор-ну чымыша банза-биле өт-тээр. Ол ышак ону аал бургузине таныштырар (чөп-биле холуп хүлээш, коока арбан, сугу бургузине чедип чедир). Ынчан ыч-чүг кеземче соода, ол на-тап оорларын харым чок болуу.

Соода өг ханазын өттүр өл баг-биле оорну чүдү-руун үндүр багал наар, суугуу индир одааттар, баг кургаш, дыкыг бээр, ге, ук кичиник салаа-сай-гыды дагытгаа ооруп дү-жүп наар турган.

Ат хытын хэи кескеш, ооруну кааначе урар, азы болза индир дем-биле чир-тир. Эске-даа үрмен ша-жалдаар: салаа-сайгытты тускай херексел-биле кыс-тырар, аларын сугу, сар-га олуртуу, джүгү келдире, дыр, дыркан алааче күлүзү кири шаары, өт-биле чир-тири, салааларын киризе-ри.— ол бүгү база ажал-латтынын турган.

Оорларга тускай кара-ба-ныч баа турган: ийн ша-лааразыга оорну шимчей ал-бас кылдыр бөтөш, кыды.

Ооң чылдаганынын элзэн каш. Бирезде, ол көпкүн тываларнын амыдырал-чуртталганынын төөгүлүг байдалдарында, чакылда-рында, малдын кичиник амыдыралынын оор-хевиринде. Ийде, өңүдөн аны-гылашканын бөлүк чылдаганын, чижээ, өңү кичиник элзэн болганда, аааа тоомча чок хамаарылга хевирлеттинген. Ынчанга мал-маганын камчыдаар, камаарлар, будааарынын байдалдары мырнай чакыл хевирлет апарган (эр малды кыс малга, улуг малды бичиктиге оорнары дээн ышак). Ооң түнелин, де ак сеткилдиг ажалдарын-нык иштин күзели чок калган. Малды арагаа бе-зин орнай бериптерин таварыгалар турган.

А албан-хүлээлелиг тус-кай эртемниг малды ма-гаарынын им-демдэн, та-мызын кылдыртар, бо ажалды контрольдаар ужурут. Ынчалдаа ону органи-заастааны дыка багай. Бир эвес малды кадарчынын хуу эргезинге шилдиги бээр болза, ыччан бо ажал-га чурум туруп болуу. Ыччан им-демден салырына малдын боду сонургалдыг апар. Малдын удеу чүгө ыччан эки организаастат-тын болуу.

Иренин Надежда ЭР-ГЕП алган.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

17.00 Телеорек. 17.30 Ыраажы Г. Пинаев.

КЫЗЫЛДАН

18.15 «Найрал». Барым-даалыг фильмин баштайт көргүзүү. 18.50 «Хову. Аксы—91». Анык ыраа-жылар-биле таныжылга. 19.20 «Тыва черде». Медз-лер, тайылбыр, интервью. 19.50 Медзлер. 19.55 Чар-лаалар.

МОСКВАДАН

20.00 Медзлер. 20.20 «Тамчыктыг удуулар, чаш-тар». 10.35 «Маргыжыг чугаа». Дамчыдылга. 22.20 Политиктиг программа. 22.55 Реклама. 23.00 Медзлер. 23.20—23.55 Чергелешкен шуужуг. Дамчыдылга.

УШКУ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.15 Телефильмни баш-тайт көргүзүү. 18.45 Де-пширини аргалары. 19.00 Сөс дилеп тур мен. 19.15 «Кыдыг-кызыгаар». 19.55—20.00 Реклама.

Вторник

14.25 Блокнот. 14.30 «Те-лектик». 15.15 «Николай Оверстоа аалчылар». 15.35 «Аштырышкын». Дөрт се-риялыг уран-чечен теле-фильм. 1-ги серия. 17.05 «Радунца» ансамблдин көргүзүү. 17.20 «Чекке бо-лаш кыс дилеп». 17.30 Уру-галарга дамчыдылга (фран-цуз дил кичээ). 18.30 Ры-ноктуу хойлузун бугууар. 19.20 19.00 Мультифильм. 19.20 Футбол допчулалы. 19.50 Сонургалтар. 20.05 «Бай-лар база ылгажыр». Хей се-риялыг уран-чечен теле-фильмин баштайт көргү-зүү. 1-ги серия (Мексика). 21.00 Информастыг програм-ма. 21.40 «Улуг театрал баштайт көргүзүт». 22.10 «Автор телевидение». 00.00 ТМА. 00.15 Чыл өт-түр каткы. 01.30—02.40 «Камгаладылга төлөзү». Уран-чечен телефильм.

ИНИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.20 Итали дил. 8.50 Мулт-фильмер. 9.15 Топ Азия-нын уран чүдү. 9.50 Ха-рылаа-шуулган. 10.20 Орус культура дугайында бес-едалар. 10.40 Дамчыдылга. 11.00 «Снаут, белен бол». 11.30 Коммерция-информас-тыг телепрограмма. 12.00 «Консилью». 13.00 Кон-церт. 13.40 «Ак алгы». Теле-фильм. 14.35—15.30 Мек-сика баледи дошта.

Бирги программа

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.00 Мулт-фильм. 9.15 Уругаларга да-мчыдылга (француз дил кичээ). 10.15 «Байлар база ылгажыр». Хей се-риялыг уран-чечен теле-фильмин баштайт көргү-зүү. 1-ги серия (Мексика). 21.00 Информастыг програм-ма. 21.40 «Улуг театрал баштайт көргүзүт». 22.10 «Автор телевидение». 00.00 ТМА. 00.15 Чыл өт-түр каткы. 01.30—02.40 «Камгаладылга төлөзү». Уран-чечен телефильм.

Бирги программа

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.00 Мулт-фильм. 9.15 Уругаларга да-мчыдылга (француз дил кичээ). 10.15 «Байлар база ылгажыр». Хей се-риялыг уран-чечен теле-фильмин баштайт көргү-зүү. 1-ги серия (Мексика). 21.00 Информастыг програм-ма. 21.40 «Улуг театрал баштайт көргүзүт». 22.10 «Автор телевидение». 00.00 ТМА. 00.15 Чыл өт-түр каткы. 01.30—02.40 «Камгаладылга төлөзү». Уран-чечен телефильм.

Бирги программа

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.00 Мулт-фильм. 9.15 Уругаларга да-мчыдылга (француз дил кичээ). 10.15 «Байлар база ылгажыр». Хей се-риялыг уран-чечен теле-фильмин баштайт көргү-зүү. 1-ги серия (Мексика). 21.00 Информастыг програм-ма. 21.40 «Улуг театрал баштайт көргүзүт». 22.10 «Автор телевидение». 00.00 ТМА. 00.15 Чыл өт-түр каткы. 01.30—02.40 «Камгаладылга төлөзү». Уран-чечен телефильм.

Бирги программа

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.00 Мулт-фильм. 9.15 Уругаларга да-мчыдылга (француз дил кичээ). 10.15 «Байлар база ылгажыр». Хей се-риялыг уран-чечен теле-фильмин баштайт көргү-зүү. 1-ги серия (Мексика). 21.00 Информастыг програм-ма. 21.40 «Улуг театрал баштайт көргүзүт». 22.10 «Автор телевидение». 00.00 ТМА. 00.15 Чыл өт-түр каткы. 01.30—02.40 «Камгаладылга төлөзү». Уран-чечен телефильм.

Бирги программа

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.00 Мулт-фильм. 9.15 Уругаларга да-мчыдылга (француз дил кичээ). 10.15 «Байлар база ылгажыр». Хей се-риялыг уран-чечен теле-фильмин баштайт көргү-зүү. 1-ги серия (Мексика). 21.00 Информастыг програм-ма. 21.40 «Улуг театрал баштайт көргүзүт». 22.10 «Автор телевидение». 00.00 ТМА. 00.15 Чыл өт-түр каткы. 01.30—02.40 «Камгаладылга төлөзү». Уран-чечен телефильм.

Бирги программа

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.00 Мулт-фильм. 9.15 Уругаларга да-мчыдылга (француз дил кичээ). 10.15 «Байлар база ылгажыр». Хей се-риялыг уран-чечен теле-фильмин баштайт көргү-зүү. 1-ги серия (Мексика). 21.00 Информастыг програм-ма. 21.40 «Улуг театрал баштайт көргүзүт». 22.10 «Автор телевидение». 00.00 ТМА. 00.15 Чыл өт-түр каткы. 01.30—02.40 «Камгаладылга төлөзү». Уран-чечен телефильм.

Бирги программа

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.00 Мулт-фильм. 9.15 Уругаларга да-мчыдылга (француз дил кичээ). 10.15 «Байлар база ылгажыр». Хей се-риялыг уран-чечен теле-фильмин баштайт көргү-зүү. 1-ги серия (Мексика). 21.00 Информастыг програм-ма. 21.40 «Улуг театрал баштайт көргүзүт». 22.10 «Автор телевидение». 00.00 ТМА. 00.15 Чыл өт-түр каткы. 01.30—02.40 «Камгаладылга төлөзү». Уран-чечен телефильм.

Бирги программа

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.00 Мулт-фильм. 9.15 Уругаларга да-мчыдылга (француз дил кичээ). 10.15 «Байлар база ылгажыр». Хей се-риялыг уран-чечен теле-фильмин баштайт көргү-зүү. 1-ги серия (Мексика). 21.00 Информастыг програм-ма. 21.40 «Улуг театрал баштайт көргүзүт». 22.10 «Автор телевидение». 00.00 ТМА. 00.15 Чыл өт-түр каткы. 01.30—02.40 «Камгаладылга төлөзү». Уран-чечен телефильм.

Бирги программа

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.00 Мулт-фильм. 9.15 Уругаларга да-мчыдылга (француз дил кичээ). 10.15 «Байлар база ылгажыр». Хей се-риялыг уран-чечен теле-фильмин баштайт көргү-зүү. 1-ги серия (Мексика). 21.00 Информастыг програм-ма. 21.40 «Улуг театрал баштайт көргүзүт». 22.10 «Автор телевидение». 00.00 ТМА. 00.15 Чыл өт-түр каткы. 01.30—02.40 «Камгаладылга төлөзү». Уран-чечен телефильм.

Бирги программа

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.00 Мулт-фильм. 9.15 Уругаларга да-мчыдылга (француз дил кичээ). 10.15 «Байлар база ылгажыр». Хей се-риялыг уран-чечен теле-фильмин баштайт көргү-зүү. 1-ги серия (Мексика). 21.00 Информастыг програм-ма. 21.40 «Улуг театрал баштайт көргүзүт». 22.10 «Автор телевидение». 00.00 ТМА. 00.15 Чыл өт-түр каткы. 01.30—02.40 «Камгаладылга төлөзү». Уран-чечен телефильм.

Бирги программа

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.00 Мулт-фильм. 9.15 Уругаларга да-мчыдылга (француз дил кичээ). 10.15 «Байлар база ылгажыр». Хей се-риялыг уран-чечен теле-фильмин баштайт көргү-зүү. 1-ги серия (Мексика). 21.00 Информастыг програм-ма. 21.40 «Улуг театрал баштайт көргүзүт». 22.10 «Автор телевидение». 00.00 ТМА. 00.15 Чыл өт-түр каткы. 01.30—02.40 «Камгаладылга төлөзү». Уран-чечен телефильм.

Бирги программа

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.00 Мулт-фильм. 9.15 Уругаларга да-мчыдылга (француз дил кичээ). 10.15 «Байлар база ылгажыр». Хей се-риялыг уран-чечен теле-фильмин баштайт көргү-зүү. 1-ги серия (Мексика). 21.00 Информастыг програм-ма. 21.40 «Улуг театрал баштайт көргүзүт». 22.10 «Автор телевидение». 00.00 ТМА. 00.15 Чыл өт-түр каткы. 01.30—02.40 «Камгаладылга төлөзү». Уран-чечен телефильм.

Бирги программа

МОСКВАДАН

тайгы көргүзүү. 2-ги серия. 21.00 Информастыг программа. 21.40 Рампанын бир талазын дугаар. 22.25 Акробатика. ССРЭ-нин че-пионады. 23.30 ТМА. 23.45 Музыкалыг программа. 00.25 Епископ В. Розанко-биле беседалар. 21-ги дамчыдыл-га. 00.50 Киноконцерт. 01.40—02.50 «Звездочет». Уш сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги серия.

ИНИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Мультифильм. 8.25 Француз дил. 1-ги чыл. 8.55 Француз дил. 2-ги чыл. 9.25 Компютер-биле диалог. 10.00 Концерт. 11.15 Ритмниг гимнастика. 11.45 И. Гайди. «Нельсон-месса». 12.30 Россиянын курлары. 14.00 Бокс талазы-биле делегей чемпиондыг дил көргүзүү. 17.30 «Аля-чорукчулар клубу».

КЫЗЫЛДАН

18.30 Уругаларга - фильм. 18.50 «Рынокче базымар». ССРЭ-нин Даштыкы харыл-лаалар министрствозунун Тывага төлөзү В. М. Он-дир-биле интервью. «Азия биржасы». Интервью. 19.15 «Эквивент». Информастыг программа. 19.45 Медзлер. 19.55 Чарлаалар.

МОСКВАДАН

20.00 Медзлер. 20.20 «Тамчыктыг удуулар, чаш-тар». 20.35 СКВ. 20.45 «Кызыгаар чөрүлөзү». Ва-рымдаалыг фильм. (ССРЭ - Филиппин). 21.45 «РО -91». 22.00 Герард Ва-сильев. Орус романс. 22.25 Дамчыдылга. 22.55 Рекла-ма. 23.00—23.25 Медзлер.

УШКУ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.30 Бүдүрүлгени чорук болгаш чакчылар. 18.45 Компютер-биле диалог. 19.15 «Ыраккы Чөөн чүк». Теледопчулал. 19.55—20.00 Реклама.

Среда

8.00 Эртенги гимнастика. 8.20 Итали дил. 8.50 Мулт-фильмер. 9.15 Топ Азия-нын уран чүдү. 9.50 Ха-рылаа-шуулган. 10.20 Орус культура дугайында бес-едалар. 10.40 Дамчыдылга. 11.00 «Снаут, белен бол». 11.30 Коммерция-информас-тыг телепрограмма. 12.00 «Консилью». 13.00 Кон-церт. 13.40 «Ак алгы». Теле-фильм. 14.35—15.30 Мек-сика баледи дошта.

Бирги программа

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.00 Мулт-фильм. 9.15 Уругаларга да-мчыдылга (француз дил кичээ). 10.15 «Байлар база ылгажыр». Хей се-риялыг уран-чечен теле-фильмин баштайт көргү-зүү. 1-ги серия (Мексика). 21.00 Информастыг програм-ма. 21.40 «Улуг театрал баштайт көргүзүт». 22.10 «Автор телевидение». 00.00 ТМА. 00.15 Чыл өт-түр каткы. 01.30—02.40 «Камгаладылга төлөзү». Уран-чечен телефильм.

Бирги программа

МОСКВАДАН

6.30 «Эртен». 9.00 Мулт-фильм. 9.15 Уругаларга да-мчыдылга (француз дил кичээ). 10.15 «Байлар база ылгажыр». Хей се-риялыг уран-чечен теле-фильмин баштайт көргү-зүү. 1-ги серия (Мексика). 21.00 Информастыг програм-ма. 21.40 «Улуг театрал баштайт көргүзүт». 22.10 «Автор телевидение». 00.00 ТМА. 00.15 Чыл өт-түр каткы. 01.30—02.40 «Камгаладылга төлөзү». Уран

ИЙИ ДАГЛАР

Туман аржылы бажын шуглаан,
Думаалайлыг келин кыс
Бай-Хүрэн бедик даа
Башкы шында даглар ковар.
Дээрде шашкан менги
Бертүт.
Тээлиде сүвүр даг бар.
Душтук кысты магадааным,
Дужаажышкан харап чыдар.

ЧАДЫР

Эрмен чогуу
Эр дымты доораузда,
Бөзөг өг дег.
Бөдүүн будук чадарым бар.
Айнаш келгеш.
Ачым эрмин джыж ханар,
Ачым чааан,
Ааткышта кавайым-на.
Эсер эрлер
Эртин мыда ону ойбас.
Айткан дүжүп,
Амыр-менди солчу эртер.

САГЫП ЧОР

«Тайып ушкан эжик»
Далыгыш бооп, дузалап
Танды кечини үжүлөсө,
Дайнам-даа бол, улежип
Ушча чонун мурундууза
Ушча чүткүп, идээргесе.

1. АЛГЫ ТОННУГ ТЫВА КИЖИ

Өрөгези сонгаар аайлым,
Өнүң эжин хүңче көргөн,
Арат бугуң, чааалгайың
Ада-өбөм угу чагай!
Айышавый дээн астып,
Айын аялап, малын
Алгы тоннуг тыва кижя
Аш-чут, соок-даа көрүп
Оттук-бизэ, данза-хавы,

2. ЧАҢЫ ЫНДЫГ

Черинг чексээ, сугиуа
Хаадам, чаккымал эвес-тир
Чечин-биле карваң дуулап,
Хай көрүп чүңү, сарым?
Билбес чүл ая, үс-дүптөн
Тыва кыстар чаны ындыг—
Бижиргээнде, өрт дег,
Тыргым, перук апаар
силер!..

СОНУРГАКТАРГА

Алымында Колумбияга төртүгүнөн индей националдыгы Хавьера Перейраны ийн чыл бурунгаар Нью-Йоркту ортем-шинчилел төвүнө эңгелген: оң назы-харын, тодарайын дондадырып чүгүлө болгон. Перейра боду 167 харыг мен деп чугаалап турган. Оң назы-харын артем-денер тодарайлап шыдааан. Ынчан оон харын 150-ден өзөөн эвес деп чарлаан. Узун назылыг кижин оон сөөгүн-дө ийн чыл чурттааш, мөчүп калган.

ДАЛА, ХЕМЕР, ОКЕАННАР «ӨЖЭЭНИ»
Далайлар, океаннар, хем сугларыңе янзы-бүрү бок тегер «аңчылыг» шадаан бээр түрүп келген деп, чандык эркемдер саяп турган. Далайлар, океаннар, а ол ышкан хем сугларыңе төп турган бок аяаа шаа-да бойдукса улуг когаралды чедирбоз. А үлөтүр хаж-жиз, нефть продуктуларын калба-биле аныглап турар амгы үедө бокту, малаңга будурулге артыкчалыгын төл-дерге, далайлар, хемерге уруп төгөр бойдукса бол-гаш кинилерин боттарыңа улуг когаралды, харын хо-раны чедирип турар. Бо айткыч АКШ-тын океаннар чоогунда ортулуктарыңа, хоорайларыңа, чурттакчылыг көдээ чөйрөлөңе ийдик кылдыр тургустунуп келген. Далайлар, океан сугларыңе төңкөн бүгү бок аймаан далай чалгыы эрик кыдында хоорайларже үндүр чал-гып турар аларган. Ол «дагы» бокту арыларынга чыл бүрүдө АКШ-тын Техас штаты 14 миллион долларын чарыгалган турар. Далайлар, океаннар, хемер сугларыңын «өжөөн негезинин» ол мыйнаан.

БОЙДУСКА БӨРҮЛЕР БАЗА ХЕРЕК
АКШ-та Чалымың Даглар деп чер бар. Аяаа шаанда амгешок хай бөрүлөр турган. Ынчаарда бойдустан чур-малдыг ол черинге янзы бүрү дүңгүр амытаннар база хай турганын түз черини чурттакчылар чугаалап турар. А каяан бөрүлөрин чок кылдыр ууткаан сөөгүндө өсөс дидир амытаннар азыры, кырпыл эгелден. Чылааганга— ааргы азы аарып эгелден дидир амытаннарны чогуу үс-дөңдө чок кылдыр бөрүлөрин ууткаатканын. Ам Чалымың Дагларга бөрүлөрин катал өстүрүп эгелден.

Индекс 667000, Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.
РЕДАКТОР
В. Ф. ЧАДАМБА

(Эгеиз №№ 179, 181, 183, 184, 187 «Шында»).

Ындыг берге үсүн кым көрүп чоран боор. Саазын бешин хылырт динес, Ындышмын чиген.

Ийн сарыг уруг парта ар-тандан турган, ном-депте-рин алгаш, эжикче дааш чок үнүпкөн. Олар каранта-рын шаладан өрү көдүр-бөзүнөр, өөрүнчө көрбөзү-нөр. Карантарын бүдүү чот-каннар...

Ам боду мыйнаа. Эсен болган.
Директор уламчылаан:
— Салчак-оол тур!
Класска бичи өөрүндөн ийн-үш хире, кар улуу, узун оол оокум түрүп келген. Эни өөрөңүр боорга, эштери ону «Политик» деп шола-лаар турган.

— Мен-дир мен, башкы.
— Баян-Кол чурттуг сен ала?
— Аламын Седип дээр.
— Ийе, башкы.

— Адакың «Тока донга-яр. Хемчик-оол херте» деп чугаалаанын дынаан сен бе?

Салчак-оолдун арын-бажы кызып, боостазы тырды берген:
— Билбес мен, башкы. Дыкнааан мен.

— Дынааан болдуза, кончуг багай-дыр. Сен база шололаа ооремес сен...
Ам таанда боду мыйнаа.

Директор база уламчы-лаан:
— Ийн-Талда Анай-Кара деп кижини уруглары кымнар ийн? Турмуар!

Чолдас-Ой биле Айдылаа деп уруг мыл чок түрүп келгеш, донгайып алганнар. Директор улаштыр ай-тырган:

— Силер бо кандай улус силер, адакыларыңың ужу-байы билдирмес? Чудурук-пай-даа дээр. Буян-даа дээр.

Шыппаш:
— Силер база шололаа өөрөмөс силер...
Ийн уруг эжикче бар чы-дырда, директор мыттаан:

— Чолдас-Ой, аааа тур. Сен монтр Даржааны чуртуп турган болгай сен, ол чу-рууну биске дужаап бээр сен.

Класс ишти хозап калган...

ОН БИРГИ ЭГЕ

Мылчала-даа...
Ужен чылдарда бүгү Ты-ваны ханыг репрессиялар хаме алган турза даа, оон политиктиг, културтуг, экономиктиг амыралыгга ханы өскерилгелер болгон.

Ылаңгыя удуртукчу эштер-инк эрге-чагырга дээш чин-диг, харын-даа ханыг де-мисели араттарың чаа амыралыгың бурунгаар депшилгезинге моосид ка-дым шыдааан.

Тоогуну чок кылдыр. Дээш эрге-чагыраны хунаа-жы, үстүкү чергелерге че-же-даа дүжүмөтөр, дарга-лар, баштыкчылар туттуп, хербеленип, өлүрүп тур-за, олар сайзыралдык оруунга доора черан болу-шунза чок. Тывага база ын-дыг болган.

1921 чылда национал-хосталгалыг революциянын тилгизин-биле Тывага поли-тиктиг эрге-чагырга ара-тарын холдуга келген. Ан-гы демисели уламчылаан. Ол дээрге хоойду-бузгар кижин тарелетенин амыра-лыгга бадыйтканын болу-шунду-дур. Нинтигел хе-вирлерини солукшуну бо-луп турда, агынын-даа бол, оон эвес-даа бол, кандыг-бер демисел мыйла-ла турар. Эрги мүүл орун чаазынга аана-ла чайлап бербес, чаа чүд орун эргизинден күш-биле хунаап алыр. Азы чо-нуң чугаазы-биле алырга, кырган кижин үс-човуур-биле олур, чаш уруг кы-сым-биле төртүттүр.

Ындыг үндөзүн эргилде-ниң соонда, култура ре-волюциясы келди. Сайзыра-гай эвес, малаңга биче буу-рай улустарын амыра-лыгга ол база чайлап чок болушуну. Тыва ону база оон өрттөзөн.

Тывага култура револ-юциясы национал чаа би-жиктин тургустунганын эгелдөөн. Ийе, харын ылап-да чаа бижиңер. Чаа. Чүгө дээрге тываларын револю-цияга чедир ужу-бикин

19 чылдын — Тывага рево-люция тилгизинин 9 дугаар чылы, тодаргайлаарга, 1930 чыл.

чөк чорай деп бадыйтканын-га ынак теоретиктер эвес, теоретиктер база турган бодур ийн. Ындыг эвес, ты-валар өбө-төөгүндөн бээр бижиңит чоран, олар хал-дашка-даа ижин арттырып кааннар.

Тывамың чаа, бижин база аана-ла хүнүн экинде, аяның чааында чаларап келбоз. Ол чырың черге бодараар, чамгыс, эвес килдиктеги келген. Тыва бижиңит баштайгы төлө-лөшн Далаана хураанын улуг ламазы Монгуш Лоп-сан-Чинмит чазып чылдар-ны төңгүзүндө чогааткан. Оон-биле кижилер бижиңит өөренип эселер берген тур-ган.

Манаа барымдаа кылдыр мыймаг чугула бижиңити түндүгүн килрэ артын эвес.

«9 чылдын 12 ай 3-те келжэ 5 шак»
ТАРН ТЫНЫМ Политбо-роонук хуралы

Политбуро кижигуниери: Чурмит-Дамы, Күдүм, Ша-дариал, Хемчик-оол, Дондук, Сотан, Данчай.

Оралачы кижигуниери: Бо-дагайдай, Күндүп, Сандак, Олуршман, Напов.

IV. Тыва дымдын үжүк ду-румуну үжүк бурзун хы-наарга чогулмалыг болган төлөдө, комиссиянын төдө-вилел чогааткан алды чүт-лү бадыйлар.

Тыва бижиңити өөренир болгумчуу даргазынга Дондукту, кижигуниеринге Данчай, Тоткан оларын то-муйлаар.

Устүндө ады үнгөн эштер дегерези аныг черге репрес-сияга таварышканнар. Тыва чаа бижиңити эң баштайгы үндөилекчи Монгуш Лоп-сан-Чинмит «Ан болгаш Шуйнуа контрреволюст болушун баштыңы, дапты, кы куруненин шийиңини» деп буруудаттырган. 1942 чылда болуңга тос өөрт-биле катал боолаттырып шит-тирген.

19 чылдын — Тывага рево-люция тилгизинин 9 дугаар чылы, тодаргайлаарга, 1930 чыл.

Дараазында 1930 чылдын август 30-де тыва бижиңити база бир төлөвиленин чарлаан. Ол төңгүдүг бо-лушкун болган.

Бир чыл болгаш-ла, тыва дыңга солуннар, номнар үнүп эгелден, чер болганга эге билгитин школарга ажытканылаан. Ортумак болгаш дээди эртемниң баш-тайгы тыва кижилерини чур-тук шитинге болгаш СССР-ге, МАР-га белеткен.

Улетпур талазы-биле эге базынар кылдырган. Кы-зылга сайылган, кино көстүп келген. Орунтарга машиналар маңаык бер-ген. Алдын болгаш хөмүр-даш уургайлары бар апар-ган.

Во бүгү-биле чергелештир Тывамың экономикасынга мал ажылы шиттирилг чер-ин эзелен турган. Мал дээр-ге кышкун кижилерини аш-чеми, идик-хевн, амы-тынн болур деп хөөрөмчө чоң чугаалап болур.

Эскеринчел кижин тывалар-биле эң баштай-ла ужурап-каш, ол дугайын белени-биле эскерип каар.

Менделешкен доран тыва кижин хамкытын мурунд: мынча дээр:

— Мал сүгүт ыт-куштан сол-ла тур бе?

— Оон соонда айттырар:

— Ойт-сиген, тараа-бы-даа чаагай-ла тур бе?

Дараазында:

— Аарыг-аржык, думаа-ханаа өршээлде тур бе?

Тыва кижиге кандыг-даа чугаа малдан эгелээр. ТАР-ным революстуг нам, чааза Тывамың чөзөбн чыл оюнга чедир — 1941 чылда малдын бажын 2 сая чедирер деп чуртпа, шына-ла, төңгүдүг сорулганы салган. Бүгү ту-мен арат чоң ол хувиңаал-чы кийгырыңың сагыш, сеткиңден байлап, чү-ректеринге чоок кылдыр хулап алган.

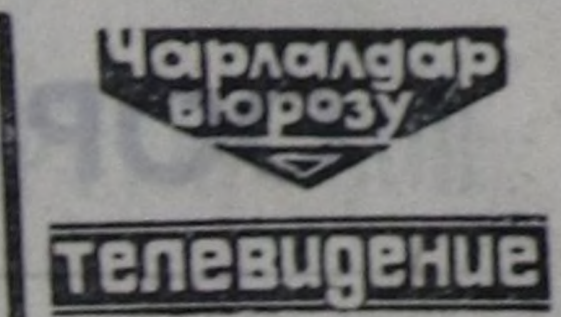
Ындыг сорулга боттут турган бе?

Мырмай боттут турган. Ынчан Тывамың бүгү ма-лының бажы үжөн чылдар-ным эгезинде бир сая тур-ганын ужен чылдарың ортаа үезинде бүдүн чартын сая чокушудай берген тур-ган. Ам чүгүлө амыл херек. Ан сеткиңдиг болгаш нарак кызыл. Элек-халаң, боран-саран эвес.

«Араттар! ТАР-ным 20 чыл оюнда малыныстың баш-санын 2 сая чедирээңи! Мыймаг ийгиң чер бол-гаш, хаме алган, солуннар арынардындан дүштөтөн.

Революция соонда бир дугаар хайнышынныг ко-дурлушуну араттарың ортуңга тыва бижин доолдуруп үндүргөн. Ам тыва кижин буртуңуң чүрөөн ийн сая деп сен туду бер-ген. Малдын багы чок.

(Уланчылыг).

НОВАРЬ 16 БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 Мультифильм. 7.00 Ритмичг гимнастика. 7.30 «Ажылдыг кижиниң суббо-та эртен». 8.30 ТМА. 8.50 «Байкалда күс». Музыка-дыг телефильм. 9.05 «Ном эргези». 10.05 Эртенги холугу программа. 10.35 Режиссер С. Колосовтун фильми. 11.00 Экология доң-чулаан. 12.15 Музыкалыг кино. 12.45 «Дем нат-тыкылга» видеодамчыдыл-га. 14.00 Ажылдыг-тыныг кижилериниң телекүлү. 15.15 ТМА. 15.30 «Руслаң болгаш Людмила». Уран-че-чен фильм. 1-ги, 2-ги сериа-лары. 18.09 Теннис. «Кремль кубогу» дээш. Чарыштын түнелдери. 19.00 «Москва кай-гамчык хоорай». Ал-дын сериалыг барымдаалыг телефильм. 4-кү фильм. 19.30 «Май ары». Хөй се-риалыг мультифильмин баш-тайгы көртүтү. 20-ги се-риалы. 19.55 Я. Сибелдус. «Кударанчы валыс». 20.00 «Күтүп аайламышкыны». Уран-чечен телефильмин баштайгы көртүтү. 21.00 Информастыг программа. 21.40 Концерт. 01.10—03.20 «Брикскада болган шол-соодалыг болушкун». Уран-чечен телефильм. 1-ги, 2-ги сериялары.

ИЙГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Чалың шааыстың алгазы. 9.00 Мультифильм. 9.15 «Ильхом» театр-студияның шинжиян баштайгы көртүтү. 11.00 «Кадар он бир» видеодамчыдыл-га. 13.00. «Арыг халчүчөк ба-жын». «Хомуту». Уран-че-чен фильм. 1-ги, 2-ги сериа-лары. 15.30 И. Смотунов-ский. 16.00 М-трест. 16.30 РСФСР-ин Дээди Советиниң сессиясында. 17.00 Пе-дагогиканы—бүгүдөгө. 18.00 Хуула бодол. 18.10 «Ушкү салгады» барамнарыга сөс. 18.55 Коммерция тусуай үндүргөсүн. 19.10 АКШ-тан неделя сындаа болур программа. 20.00 Ме-дээлер. 20.20 «Тамчыныг удуар, чаштары». 20.35 Театр нежизин. Чапарда (21.30) — Реклам. 23.30 Медээлер. 23.50 Эстрада программасы. 00.35 — 01.15 Баскетбол. Европа чемпи-онд.

НОВАРЬ 16-да «НАЙРАЛ»: «Выспий класс» (Антарас-фильм) 9.30, 11.30, 13.30, 15.30 (узаткан) шактарда.

ВИДЕОЗАЛ: «Нияла — убийца» 10.10, 12.10, 14.10, 16.10, 18.10 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Неразлуч-ная пара» 9.00, 12.40, «Генералы неспешных карьер» 10.40, 14.20, «Восток — Черный лун» 16.20, 18.40, 20.00 шактарда.

КАА-ХЕМ: «Стервятник на дороге» (2 серия) 13.00, 15.40, 18.20 шактар-да.

НОВАРЬ 17-де «НАЙРАЛ»: «Выспий класс» 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30 (узаткан) шак-тарда.

ВИДЕОЗАЛ: «Нияла — убийца» 10.10, 12.10, 14.10, 16.10, 18.10 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Неразлуч-ная пара» 9.00, 12.40, «Генералы неспешных карьер» 10.40, 14.20, «Восток — Черный лун» 16.20, 18.40, 20.00 шактарда.

КАА-ХЕМ: «Стервятник на дороге» (2 серия) 13.00, 15.40, 18.20 шактар-да.

НОВАРЬ 18-де «НАЙРАЛ»: «Сбрось маму с поезда» (АКШ) 9.00, 11.00, 13.00, 15.00 (узат-кан). 17.30 (киноаппарат) шактарда.

ВИДЕОЗАЛ: «Большой Босс» 10.00, 12.00, 14.00, 16.00, 18.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киночыны-ды» 9.00, 10.20 «Лето в ра-ковине» (2 серия) 11.40, «Восток — Черный лун» 14.40, 17.00, 19.20 шактар-да.

КАА-ХЕМ: «Нью-Йорк. 4 утра» 12.40, 14.30, 16.20, 18.10 шактарда.

Хай, эг-бүдө турган тур-пар шити кайтарып бажын. Марья Вайна түзүп орган. Колдасы эр эжикте чарыктан башылап каап турган. Би-разын оон эскерип каан:

— Вайс, сен сен бе? — дээш.

— Ийе, мен-мен... — Бээр кел че, оорган дүрбүп бер.

— А хукура, сөө оорган-ны чор мен. Киминиң сава-кы-биле чүчүп орап эвес дээш көөрүм ол-дур.

Вовочка биле Олечка «Ди-риг амытаннар амыралы» деп ном ажып көрүп орган-нар. Оон маргыжа берген-нер:

— Шыдаас!
— Шыдаас!
— Шыдаас!
— Шыдаас!

Кырган-аваамдан барып айтырал чы-Кухинга маңаыкып кел-генер.

— Кырган-авай, сен ам уругтүг болуп шыдаар сен бе?

— О-о, кужулерим, шы-даас болбайт каячар. Ол-дур, сөзү чугаала-дым чоп, ол эр хиндиктиг деп.

Энирек, эр дүңө кааа эжин бажыкыга эдерип келген. Улус шүптү уду

ТЫВА УЛУСТУҢ УЛЕГЕР ДОМАКТАРЫ

Саглы ышкан хову

Саглай ышкан ситен кайда! Чылгының шымында. Чытчынын бодузда. Ийн дагыны бажы. Чоок-даа бол, дээшпес. Ийн кижиниң бажы. Ыраак-даа бол, дегжи бээр. Шымын солгаан кижиге. Бак кижин өштүг. Шымын туткан кижиге. Ызырар ыт өштүг. Кудзын күжүн көөр. Хүрөг дагыны маңып көөр.

Чакпалыг балык эвес.

Чалгының күш эвес. Аде дээр кижин амыталыг. Ада карактыг мал дегин. Күрүени оол камаалаар. Күзегин мал эдээр. Күзегин аразынга. Сөс сөгтөсө. Ийн ыт аразынга. Сөөк октава. Хаандын хаалгачы каржы. Хартыгадан хараачыгай. Кашпагай. Чырык өртөмчөйдө. Уш чүвө доңшун.

Эрин хоскан херээжен.

Эрини ашкан далай. Эсер алган эдик айт. Чазраанда салтаар. Чазраанда хамнаар. Даргагы чар орунга. Бөтүгү өкөс дээр. Кижин боду анылаңда. Эштин-өрлүг бозбайн. Хилың маңык чазында. Өгүр-чараш бозбайн. Калчаар.

Агар саны: «Тыва содабан № 363305».

Гургузукчулары: Тыва Республикасы Дээди Совет Министрлер Чувулы «Шын» солунун редакция коллектив
РЕДАКТОР
В. Ф. ЧАДАМБА
Редакциянын телефоннары: 3-43-34; 3-43-26; 3-23-81; 3-23-17; 3-43-92; 3-45-83
КНИДИСТЕР: 3-43-34; 3-43-26; 3-23-81; 3-23-17; 3-43-92; 3-45-83
3-43-19; 3-43-73; 3-41-16; 3-43-57
3-39-63; 3-39-15; 3-34-29; 3-34-19; 3-34-99; 3-27-41; 3-36-25; 3-36-82; 3-41-75
Тыва Республиканың Ном үндүрер чер политгра-фия болгаш пом сазымын черектериниң талазы-биле күрүне комитетиниң типографиясы Кызыл, Шетиникин болгаш Кравченко кудумчуу, бажын № 1, Чалгы № 982.